

and (as a consequence) the impossibility of securing the claims of creditors to the maximum extent. As a result, creditors and the state in the name of the Deposit Guarantee Fund incur considerable losses.

The purpose of the work is to summarize the expert practice and systematize the government regulations for formulation of general algorithms of expert study of the bank's credit operations.

General algorithms of expert study of the bank's credit operations will allow to considerably reduce labor intensity and terms of carrying out of researches. The field of application is in expert practice in carrying out expert examinations and expert studies on the expert specialty 11.3 "Investigation of documents of financial and credit operations."

УДК 343.98

О. Д. Бугаснюк
провідний судовий експерт

М. Б. Жолобецька
судовий експерт

*Чернігівське відділення
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Виходячи з експертної практики, розглянуто особливості проведення судово – економічних досліджень з питань кредитування юридичних осіб. Систематизовані методичні підходи дослідження кредитних операцій по юридичним особам, наведено алгоритм проведення досліджень операцій з банківського кредитування юридичних осіб.

Особливістю проведення судово-економічних досліджень з питань кредитування юридичних осіб є необхідність залучення як об'єктів дослідження не тільки первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку, а й укладених договорів, затверджених тарифів, що діють на дату проведення кредитної операції, облікової, кредитної політики банку, внутрішніх нормативних документів банку відносно кредитування.

У практичній роботі при проведенні експертних досліджень кредитних операцій, трапляються непоодинокі випадки, коли різні банківські установи по-різному визначають свою кредитну політику, іноді в супереч чинному законодавству, що у свою чергу призводить до невірному розрахунку заборгованості за кредитами, пені та інших платежів, пов'язаних з погашенням отриманого кредиту.

З матеріалів судової практики вбачається, що при укладанні кредитних договорів банки не дотримуються вимог чинного законодавства щодо: змісту кредитного договору, техніко-економічного обґрунтування кредитного договору, наявності гарантій платоспроможності та забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, контролю банку за використанням кредиту.

Неодинокі випадки, коли договори, підписані з клієнтами банку, надані на дослідження, не відповідають типовим формам договорів, затверджених відповідними наказами/рішенням правління Банку (крім випадків укладання нетипових форм договорів відповідно до рішень колегіальних органів Банку).

При проведенні дослідження, експерт при необхідності вивчає комплектацію кредитної справи. Як свідчить практика, в кредитних справах позичальників найчастіше відсутні: документи, що підтверджують цільове використання кредитних коштів; акти перевірки цільового використання; акти перевірки стану забезпечення; акти перевірки фінансового стану позичальника в період кредитування; актуальна фінансова звітність позичальника. Слід зауважити, що контроль за виконанням кредитних зобов'язань конкретного позичальника, має здійснюватися протягом всього періоду з моменту укладення договору до моменту погашення кредиту. Це викликано можливою зміною умов, на яких надавався конкретний кредит, що може мати певні наслідки для фінансового стану позичальника та його можливості погасити кредит.

Аналіз експертної практики, свідчить про недотримання банківськими установами методології бухгалтерського обліку конкретних технологічних банківських процесів, визначених нормативними актами НБУ та внутрішніми положеннями банку. При цьому, для сегменту корпоративних клієнтів процентні ставки в банках встановлюються, як правило, комітетом з управління активами та пасивами банку, виходячи з вартісних умов кредитування, внутрішнього рейтингу клієнта, структури забезпечення та строку надання кредиту, відповідно до внутрішніх нормативних документів Банку.

Як показує експертна практика, незгода позичальника з сумою боргу обумовлена різними підходами визначення схеми погашення кредиту, тому важливим етапом дослідження є вивчення умов кредитного договору. Як правило, окремі умови погашення кредиту, порядок розрахунку відсотків та інші суттєві чинники, що впливають на суму заборгованості, у договорі можуть бути не обговорені чи не конкретизовані.

Попереднє дослідження починається з моменту ознайомлення з постановою або ухвалою про призначення експертизи, або письмовою заявою (листом) замовника про проведення експертного дослідження. Наступним кроком експерта буде аналіз наданих об'єктів дослідження та складання переліку додаткових документів, необхідних для дачі висновку.

При вивченні кредитного договору, слід звернути увагу на: суму кредиту; термін, на який кредит може бути отриманий; тип відсоткової ставки (фіксована, плаваюча); варіанти погашення кредиту, зокрема: на кількість

платежів, їх періодичність та обсяги; наявність графіка погашення; схем погашення: класична, ануїтет, періодична, одноразова, тощо; методу нарахування банком відсотків (факт-факт, факт-360, факт-365 тощо); перелік, розмір і базу розрахунку всіх комісій (тарифів) банку, що пов'язані з наданням, обслуговуванням і погашенням кредиту, штрафи, неустойки пені та інші умови, передбачені законодавством.

Однією з умов кредитного договору є черговість грошових зобов'язань при надходженні від позичальника коштів у рахунок погашення кредиту та сплати процентів за користування ним.

Як правило, черговість зарахування коштів є такою: 1) платежі за відкриття рахунку, ведення кредитної справи, розрахунково-касове обслуговування та ін.; 2) сплата пені за непогашення в строк процентів за користування кредитом; 3) сплата пені за непогашення в строк основного боргу за кредитом; 4) погашення прострочених процентів за користування кредитом; 5) погашення простроченої заборгованості за кредитом; 6) погашення нарахованих строкових процентів за користування кредитом; 7) погашення строкової заборгованості за кредитом; 8). сплата інших платежів відповідно до договору.

Але, слід зазначити, що в експертній практиці траплялися такі випадки, коли відповідно до умов кредитних договорів, сплата пені за непогашення в строк процентів за користування й непогашення в строк основного боргу за кредитом визначалась останніми пунктами черговості зарахування коштів. Зазначені умови суттєво впливають на суму заборгованості за кредитом у разі несвоечасної сплати.

При проведенні дослідження, слід звернути увагу, що, як правило, при розрахунку процентів враховується перший день і не враховується останній день дії кредитного договору.

При ознайомленні з умовами кредитного договору, необхідно звернути увагу на дату щомісячного погашення кредиту й процентів. Зазвичай, сплата кредиту та процентів проводиться в один день, але в експертній практиці зустрічались і різні дати. Відсотки, зазвичай, розраховуються на фактичну суму неповернутого кредиту, за методом, встановленому у кредитному договорі, наприклад «факт-факт», згідно якого для розрахунку днів використовується фактична кількість днів у місяці та році.

Слід звернути увагу на умови нарахування банком відсотків на залишок заборгованості за кредитом. Наприклад, при проведенні експертизи з визначення заборгованості за кредитним договором встановлено, що банк при нарахуванні відсотків на залишок кредиту, нарахування здійснював станом на останній день місяця (30 або 31 число), у цей же час відповідно до умов кредитного договору при нарахуванні відсотків, використовується поняття «платіжний місяць» – з 28 по 28 число місяця.

В ході дослідження співставляються первинні документи щодо видачі кредиту з умовами кредитного договору.

При проведенні арифметичної перевірки правильності розрахунку процентів та додержання методу визначення кількості днів використання позики; щомісячного платежу за кредитом, слід пам'ятати, що українські банки зазвичай пропонують своїм позичальникам два порядки сплати процентів: диференційований (класичний платіж) або анuitет.

При дослідженні питання щодо підвищення банком процентної ставки, експерти повинні розрізняти умови кредитного договору, які встановлюють односторонню зміну умов договору, від умов договору, що встановлюють погоджену сторонами процедуру зміни договору шляхом прийняття позичальником пропозиції кредитора про зміну умов договору відповідно до вимог статей 641-642 ЦКУ [2], або в порядку, визначеному частиною шостою статті 1056-1 ЦКУ [2]. Наприклад, не є односторонньою зміною умов договору та не суперечить статті 1056-1 ЦКУ, зміна розміру фіксованої процентної ставки залежно від зміни обставин кредитного ризику (не укладення договору страхування, припинення договору застави/іпотеки тощо), якщо в кредитному договорі визначено обставини, за якими застосовується інша фіксована процентна ставка, та її розмір.

У разі застосування змінюваної процентної ставки у кредитному договорі повинен визначатися максимальний розмір збільшення процентної ставки. При проведенні даних експертиз необхідно, по-перше, дослідити умови кредитного договору щодо можливості банком в односторонньому порядку збільшувати відсотки по кредиту, по-друге, чітко встановити період початку збільшення процентної ставки.

Слід зазначити, що при призначенні судової економічної експертизи або експертного економічного дослідження дуже часто на вирішення експерта ставляться питання, які передбачають проведення ревізійних дій або потребують надання правової оцінки умов кредитного договору, що не належить до компетенції експертів-економістів. Необхідно пам'ятати, що до компетенції експерта не входить визнання нікчемним умов будь-яких договорів, в тому числі і кредитних, тому при відповіді на дане питання, необхідно провести розрахунок процентів та надати відповідь відповідно до умов договору, а також внутрішніх положень банку.

У кредитному договорі обов'язково зазначаються умови щодо дострокового погашення кредиту. В експертній практиці трапляються такі випадки: винагорода банку не сплачується; сплачується винагорода банку в розмірі відсотків від суми дострокового погашення при достроковому погашенні частини основного боргу за кредитом або залишку всієї заборгованості за ініціативою позичальника; позичальник у день такого погашення сплачує банку винагороду в сумі складової різниці між підсумковою сумою, зазначеною в графіку погашення кредиту, відсотків і винагороди та раніше сплаченими сумами винагороди.

При встановленні заборгованості за кредитом, необхідно звертати увагу на дату внесення позичальником грошових коштів і дату зарахування банком зазначених коштів на рахунки погашення кредиту.

Відповідно до глави 72 «Банківський рахунок» ст. 1068 ЦКУ «Операції за рахунком, що виконуються банком» у п. 2 зазначено: банк зобов'язаний зарахувати грошові кошти, що надійшли на рахунок клієнта, у день надходження до банку відповідного розрахункового документа, якщо інший строк не передбачений договором банківського рахунка або законом.

При дослідженні сум заборгованості за кредитним договором, слід звернути увагу на встановлений в банку «операційний день». «Операційний день», як правило, коротше традиційного робочого і закінчується до 16.00. При цьому, платежі створені в після операційний час оброблюються банком наступного робочого дня.

З огляду на наведене, при проведенні досліджень з питань, пов'язаних зі сплатою та зарахуванням банками платежів за кредитами, треба чітко дотримуватись умов кредитних договорів, проаналізувати нормативно-правові акти, що діяли на час унесення змін, установити дати зарахування банком коштів на рахунки погашення кредиту та інших платежів. Зазначені чинники є вирішальними при складанні висновку експерта.

У відповідності з п. 2.1.1. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України» [19] підставою для бухгалтерського обліку операцій банку є первинні документи, які фіксують факти здійснення цих операцій.

У відповідності ст. 68 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3], банки організовують бухгалтерський облік відповідно до внутрішньої облікової політики, розробленої на підставі правил, встановлених Національним банком України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові операції регламентуються на міжнародному рівні такими стандартами: МСФЗ 7 [14], МСФЗ 9 [15], МСБО 23 [16], МСБО 32 [17], МСБО 39 [18].

На підставі Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України [12], банки повинні розробити положення про облікову політику банку, а також методологію та процедури з бухгалтерського обліку, що цю політику регламентують.

Бухгалтерський (фінансовий) облік операцій з розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик шляхом кредитування фізичних осіб в національній та іноземній валютах здійснюється згідно з наступними нормативно-правовими актами: Плану рахунку бухгалтерського обліку банків України [5]; Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України [4].

Згідно розділу 5 Постанови № 566 [12], інформація, що міститься в первинних документах, систематизується в регістрах синтетичного та аналітичного обліку. Регістри синтетичного та аналітичного обліку ведуться на паперових носіях або в електронній формі. Запис у регістрах аналітичного обліку, здійснюється лише на підставі відповідного санкціонованого первинного документа (паперового або електронного). Регістри бухгалтерського обліку повинні містити назву, період реєстрації операції, прізвища і підписи або інші дані, що дають змогу ідентифікувати осіб, які брали участь у їх складанні.

Банки обов'язково мають складати на паперових та/або електронних носіях такі регістри: особові рахунки та виписки з них; аналітичні рахунки з обліку внутрішньобанківських операцій; книги реєстрації відкритих рахунків; оборотно - сальдовий баланс; інші регістри відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку.

Перелік документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України, із зазначенням строків зберігання наведено в Постанові Правління НБУ № 601 від 08.12.2004 р. [13].

Банки складають статистичну звітність за формами та в порядку, визначеному Правилами організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України [10].

Обов'язковою складовою проведення судово-економічних експертиз із питань банківського кредитування юридичних осіб є дослідження регістрів аналітичного обліку, що надають детальну інформацію про кожного контрагента та кожну операцію. Ведення аналітичного обліку забезпечується за допомогою аналітичних рахунків. Відкриття аналітичних рахунків, передбачає наявність обов'язкових параметрів згідно з вимогами НБУ.

В ході проведення досліджень, варто звернути особливу увагу на типовість застосованих комерційним банком бухгалтерських проводок кореспонденції рахунків, при відображенні у бухгалтерському обліку: надання комерційним банком кредитів суб'єктам господарювання; облік видачі кредиту з отриманням банком процентів авансом або сплатою клієнтом банку комісії, що є невід'ємною частиною кредиту; погашення заборгованості за кредитом (основного боргу); сплата процентів, що здійснюється позичальником періодично або на дату погашення кредиту; амортизація сплачених авансом процентів; облік сум заборгованості за кредитом, що не сплачена позичальниками – суб'єктами господарювання у визначений договором строк, що відображається в обліку наступного робочого дня; погашення простроченої заборгованості за кредитною операцією; облік безнадійної заборгованості; застосування позабалансових рахунків з дати укладення договору про кредитну лінію, якщо кредит не надався в повній сумі.

В ході дослідження регістрів аналітичного обліку, виписок по рахункам клієнтів за визначений період часу, належить з'ясувати відповідність дат,

сум, рахунків кореспондентів - умовам договорів, установлюються дати зарахування банком коштів на рахунки погашення кредиту та інших платежів.

При цьому, суми, що відображені за рахунками аналітичного обліку, мають відповідати суммам, що відображені за рахунками синтетичного обліку.

Грунтуючись на даних виписок з позичкових рахунків, експерт досліджує коректність кореспонденції рахунків і дотримання встановленого чинним законодавством режиму функціонування позичкових рахунків бухгалтерського обліку кредитних операцій.

При проведенні дослідження експерт зіставляє інформацію, отриману при аналізі кредитних справ, з даними бухгалтерського обліку, при цьому досліджує: коректність відображення позик на рахунках бухгалтерського обліку банку залежно від форми власності позичальника та терміну кредитування; досліджує відповідність сум, зазначених у кредитних договорах, і фактично наданих позичальнику; досліджує коректність віднесення отриманого забезпечення на відповідні рахунки позабалансового обліку. В ході проведення дослідження експерт зіставляє: суми отриманого банком забезпечення (застава, поручительство, банківська гарантія) з сумами, відображеними за рахунками позабалансового обліку; встановлений в кредитному договорі графік погашення кредиту з фактичними виплатами на предмет повноти та своєчасності; встановлений в кредитному договорі графік виплати відсотків з фактичними виплатами на предмет повноти та своєчасності.

Необхідно пам'ятати, що прострочена заборгованість за наданим кредитом, визнається сумнівною відповідно до вимог визначених в Положеннях про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженому Постановою Правління НБУ № 279 від 06.07.2000р. [7], Правління НБУ від 25.01.2012р. № 23 [8]. Крім того, досліджується дотримання внутрішньобанківського порядку документального оформлення перенесення позички на рахунок з обліку простроченої заборгованості; дотримання строків сплати заборгованості за кредитним договором, черговості платежів за кредитом.

При проведенні дослідження співставляються дані по позичковим рахункам, відкритим в банках та даним по відкритим розрахунковим рахункам підприємства, проводиться співставлення первинних документів по погашенню заборгованості за кредитами з даними аналітичного та синтетичного обліку юридичної особи.

Досліджуючи фінансовий стан підприємства, експерт застосовує економічний аналіз, за допомогою якого оцінюються фінансові результати діяльності за певний період.

При цьому, за умов кризи неплатежів та високої інфляції особливої актуалізації набуває аналіз потоку грошових коштів, оскільки перевищення надходжень над виплатами дозволяє, по-перше, підтримувати поточну платоспроможність, а по-друге, давати можливість підприємству отримувати додатковий прибуток від вкладання цих коштів. Негативний грошовий потік,

свідчить про нестачу грошових коштів підприємства для виконання поточних зобов'язань та необхідність пошуку інших джерел фінансування. Основна мета аналізу грошових коштів, полягає у визначенні причин дефіциту або надлишку грошових коштів. На основі аналізу грошового потоку, можливо визначити здатність підприємства генерувати потік грошових коштів, що характеризує фінансову еластичність підприємства, а також реальний стан його платоспроможності у поточному та прогнозованому періоді.

Досліджуючи фінансовий стан підприємства, експерту слід пам'ятати, що:

підприємство вважається платоспроможним, якщо загальні активи більше, ніж зовнішні зобов'язання,

високий коефіцієнт платоспроможності еквівалентний низькому співвідношенню коштів підприємства, тобто невеликому ризику і значними потенціальними можливостями для отримання позик, при цьому, коефіцієнт платоспроможності може збільшуватись, якщо підприємство скорочує свою діяльність, при розрахунку коефіцієнта загальної ліквідності, який показує наскільки поточні зобов'язання можуть бути погашені за рахунок оборотних активів, є індикатором платоспроможності підприємства, експерт звертає увагу, що рекомендоване значення залежить від діяльності підприємства, а також від характеру активів та зобов'язання, наприклад існування простроченої заборгованості чи реальної вартості запасів, що обумовлює розмір безпечної маржі. Надмірне значення коефіцієнта, може вказувати на нераціональне використання коштів.

Аналізуючи коефіцієнт швидкої ліквідності, необхідно враховувати термін дебіторської заборгованості. Коефіцієнт поточної ліквідності, дозволяє спрогнозувати платіжні можливості підприємства за умов своєчасного розрахунку з дебіторами. Якщо значення є більшим оптимального значення - це вказує на необхідність роботи з дебіторами, щоб забезпечити швидке перетворення дебіторської заборгованості на грошові кошти.

При цьому, не слід забувати, що значення показників є індивідуальним для кожного окремого підприємства і залежить від специфіки його діяльності.

Слід зауважити, що оцінка кредитної історії, ділової репутації, положення на ринку, якості корпоративного менеджменту клієнта здійснюється переважно за допомогою логічних міркувань, професійного досвіду і власної інтуїції, тоді як єдиний інтегральний показник, який би акумулював підсумки всеохоплюючого аналізу позичальника, так і лишається найгострішою проблемою управління кредитним ризиком у вітчизняних банках, але не відноситься до компетенції судового експерта.

При цьому, слід пам'ятати, що критерії оцінки фінансового стану позичальника встановлюються кожним банком самостійно його внутрішніми положеннями. Методика проведення оцінки фінансового стану позичальника, яка розроблена банком, є невід'ємним додатком до внутрішньобанківського положення банку про кредитування. Виходячи з того, що на вирішення екс-

пертиз ставляться питання по фінансово-кредитним операціям, які проводились у конкретній банківській установі, на погляд авторів, доцільно використовувати розрахункові алгоритми, передбачені положеннями про кредитування відповідного банку, на підставі яких проводилось надання кредитів.

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ОПЕРАЦИЙ БАНКОВСКОО КРЕДИТОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

**О. Д. Бугаенко,
М. Б. Жолобецкая**

Банковский кредитный договор – это самостоятельный, консенсуальный, двусторонний, возмездный, срочный договор, по которому банк обязуется предоставить финансовую услугу по предоставлению денежных средств (кредита) заемщику способом, предусмотренным договором, а заемщик, получив соответственно право собственности или право требования по распоряжение кредитом, обязан в определенный срок возратить кредит и уплатить вознаграждение за оказанную услугу в виде процентов. В значительной степени проблематика экспертного исследования операций кредитования физических лиц связана с не систематизированным нормативно-правовым регулированием, сложным расчетам с применением финансовых функций. Кроме того, одной из особенностей исследований финансово-кредитных операций, является то, что бухгалтерский учет в банках отличается от бухгалтерского учета предприятий и организаций. Экономическая экспертиза по кредитным взаимоотношениям включает исследование документов по кредитным операциям, сравнение данных бухгалтерского учета банка и предприятия. Исходя из экспертной практики, рассмотрены особенности проведения судебно - экономических исследований по вопросам кредитования юридических лиц. В статье рассмотрены наиболее типичные и актуальные вопросы, возникающие при проведении судебно-экономических экспертиз связанные с банковским кредитованием юридических лиц. Систематизированы методические подходы исследований, кредитных операций, приведены нормативные документы по отражению в бухгалтерском учете банков операций по выдаче кредитов предприятиям и организациям. Раскрыты методы проведения исследования.

PECULIARITIES OF FORENSIC ACCOUNTING STUDIES OF CREDIT TRANSACTION

**O. Bugaenko,
M. Zholobeckaya**

To a large extent, the problematic of forensic accounting studies credit transaction is related to the non-systematized regulatory and legal regulation, complex calculations using financial functions. In addition, one of the features of forensic accounting studies credit transaction is that accounting in banks differs from the accounting of enterprises and organizations. Economic expertise in credit relations includes the study of documents on credit operations, comparison of bank's and enterprise's accounting data. Proceeding from expert practice, the specifics of forensic economic research on lending to legal entities are considered. The article deals with the most typical and topical issues arising during forensic economic examinations related to bank lending to legal entities. The methodical approaches of research, credit operations are systematized, regulatory documents are provided on the reflection in the accounting of banks of operations on the issuance of loans to enterprises and organizations. The methods of conducting the research are disclosed.